

'על משמרתי אעמודה - להחזיר עטרה ליושנה'

מאבקו של הרב עובדיה יוסף לשמירת ההלכה הספרדית בארץ ישראל

עיון בספרי שו"ת של פוסקי הלכה בני זמננו מגלה כמה וכמה נושאים שהיו שנויים במחלוקת בין ארצות אשכנז לארצות המזרח משך דורות רבים. מפגש התרבויות באזור גיאוגרפי אחד יצר כמובן מאליו מתחים גדולים: כל צד רצה באחדות המחנה, אולם תוך קבלת תנאי ההלכה שלו. אני מבקש לדון בתקופת העשור הראשון של מדינת ישראל. המאפיין את התקופה הנידונה הוא המניע המרכזי של פוסקי ההלכה, לנסות ולגשר על - פני פערים תרבותיים אלו. ככל שגברה מידת ההזדהות של הפוסק עם המדינה הצעירה כך גבר המאמץ שלו לפתור ולגשר על - פני פערי התרבות בביטויים ההלכתי.

הרבנים המזוהים עם הציונות הדתית הרגישו שהימים כשרים ומזומנים לקדם מהלכים, שנמנעו מעם ישראל בכל שנות הגלות. שררה תחושה שפיצולים ומחלוקות, סיעות ומפלגות יכולים להתקבץ תחת דגל אחד וליצור מוסד המאחד את כלל האומה. מי שהגדיל לחלום על מוסד זה בשיא תפארתו היה הרב א"י הכהן קוק, ובנאום שנשא לכבוד הקמת הרבנות הראשית בשנת תרפ"א (1921) אמר:

"אנחנו נקראים עכשיו לבנות את בנין האומה, לנטוע נטיעת חיים שתשא פירות לחיי עמנו לדורות... בחיינו הלאומיים החדשים בארץ ישראל יהיה לנו בודאי לפעמים צורך גדול לתקן תקנות גדולות, שכל זמן שתהיינה מוסכמות מרוב חכמי ישראל המומחים לרבים ומקובלים אחר כך על הקהל, יהיה להם כח של דין תורה".

'על משמרתי אעמודה - להחזיר עטרה ליושנה'

הרב עובדיה יוסף, 1969

הרבנות הראשית אכן הרגישה עצמה כנציגה של כלל האומה וניסתה לתקן תקנות המחייבות את כל הציבור על גווני השונים. אלא שפני הממסד הדתי לא היו שונות מפני הממסד המדיני - פוליטי בארץ. האשכנזים החזיקו ברסן השלטון וניסו להשליט את תרבותם ואורחות חייהם בכל המגזרים. גם ברבנות הראשית היו הרבנים הספרדים כפופים לרבנים האשכנזים ונטו לוותר על עמדות מזרחיות לטובת עמדה משותפת בנוסח אשכנזי.

הדמות הבולטת ביותר, מבין רבני המזרח, שנטה לוותר על נכסי אבותיו לטובת אחדות האומה היה הראשון לציון הרב ב"צ מאיר חי עוזיאל. כבר עם התמנותו לרב ראשי ביפו, בשנת תער"ב (1912), אמר הרב עוזיאל:

"דבר אחד אני יכול לציין מעתה והוא: רצוני הכביר לאחד את קרעי הגלות שהתהוו בנו בדמותם של קהילות ועדות נפרדות, ספרדים, אשכנזים, תימנים וכו'. לא קשה תהיה לי עבודה זו כי הלא האחדות היא בטבע הווייתנו הלאומית ורק הפיזור הגלותי הוא שהפרידנו לקהילות ועדות ונתן בפנינו שפות הגלות, ובשובנו אל ארצנו אין שום סיבה להמשיך את פירוד הגלות לקהילות מורחבות ושפות שונות אבל קהילה אחת תאחד אותנו בפנימיותנו ותייצג אותנו כלפי הממשלה וכלפי כל."

מה שהיה נראה לו לרב עוזיאל כ'עבודה קלה', הפך להיות לאבן - חיץ המקבעת את ההפרדה בתוך העם בישראל. עולם ההלכה והמנהג האשכנזי לא השתלב עם העולם הספרדי - מזרחי. על כל צעד ושעל נתקלו יושבי הארץ בשוני שבין העדות: במנהגי תפילה, במנהגי שולחן, חופה, קבורה ועוד. הרבנות הראשית התקינה תקנות לכלל האומה, אך בדיקת התקנות לעומקן מראה, שיד הרבנים האשכנזים עיצבה את הלשון ואת התוכן, ואילו הרבנים הספרדים הסכימו לכך, אם מרצון ואם מפאת חולשת מעמדם. בודדים היו הרבנים מעדות המזרח שהעזו באותם ימים להרים ראש באופן גלוי ולעבור על החלטות הממסד הדתי. בדברים שלהלן אני מבקש להדגים גם את גיבוש ההלכה הממסדית, על - פי הנוהג האשכנזי, וגם את ניצני המאבק של רבני הספרדים, שהגיע לשיאו הרבה שנים אחר כך.

1. ייבום או חליצה - מה עדיף?

בספר דברים (כה, ה - י) מצווה התורה על אדם שאחיו מת והותיר אלמנה ללא ילדים, לשאת את אשת אחיו. זוהי מצוות ייבום. באותו מקום מאפשרת התורה להמיר את מצוות הייבום בחליצה. על - פי המקרא, אין ספק שהייבום חשוב יותר מן החליצה, ורק כאשר האח אינו מוכן להקים שם לאחיו המת, חולצים את נעלו, כדרך בזיון.

בתקופת התנאים השתנה סדר הדברים:

"מצוות ייבום קודמת למצוות חליצה - בראשונה כשהיו

מתכוונים לשם מצווה.

ועכשיו שאין מתכוונים לשם מצווה אמרו מצוות חליצה

קודמת למצוות ייבום"

אולם בתקופת התלמוד שוב השתנה סדר החשיבות:

"אמר רמי בר חמא אמר ר' יצחק: חזרו לומר מצוות ייבום

קודמת למצוות חליצה.

אמר ליה רב נתמן בר יצחק: אכשור דרי?!

מעיקרא סברי לה כאבא שאול ולבסוף סברי לה כרבנן.

דתניא אבא שאול אומר: הכונס את יבימתו לשם נוי

ולשם אישות ולשם דבר אחר כאילו פוגע בערוה

וקרוב אני בעיני להיות הולד ממזר.

וחכמים אומרים: 'יבמה יבוא עליה' - מכל מקום"

מכאן התגלעה מחלוקת בין שני המרכזים היהודיים: ארצות המזרח קיבלו את מסורת הבלית ומימי הגאונים, דרך הרי"ף והרמב"ם ועד לר' יוסף קארו בעל השולחן ערוך, העדיפו את הייבום על פני

החליצה. ארצות אשכנז קיבלו את המסורת התנאית, וכנראה שיש לצרף לה גם את התלמוד הירושלמי. מימי רש"י דרך בעלי התוספות ועד לפסקי הרמ"א בקרקוב, העדיפו את החליצה על פני הייבום. בשנת תש"י תיקנה הרבנות הראשית תקנה בענין זה. וכך כתוב במבוא לתקנה, החתומה על ידי הרבנים הראשיים לישראל, הרב עוזיאל והרב הרצוג:

"לרגל קיבוץ גלויות מכל תפוצות הגולה, מקצווי ארץ ואיים רחוקים שעולים לאלפים ורבבות ומתיישבים בארץ ומביאים איתם מנהגים קדומים שאינם הולמים לתקנת חכמים מרי דארעא דישראל שבעיה"ק י"ם ת"ו, ודבר זה עלול להביא מחלוקת בישראל ולהרוס את שלום בית ישראל, לזאת מצאנו וראינו חובה לעצמנו לחדש תקנותיהם של רבותינו הקדמונים זצ"ל...וכו"ו ובגוף התקנה, בסעיף ג', נאמר:

"ברוב קהילות ישראל וכן בקהילת האשכנזים בארץ, קיבלו עליהם להלכה שמצוות חליצה קודמת למצוות ייבום וגם כששניהם, היבם והיבמה, רוצים ביבום, אין מניחין אותם ליבום.. ובהיות שבזמננו ברור הדבר שרוב היבמים אינם מכוונים לשם מצווה, ומשום דרכי שלום ואחדות במדינת ישראל שלא תהיה התורה כשתי תורות, הננו גוזרים על תושבי ארץ ישראל ועל אלה שיעלו ויתיישבו מעתה והלאה, לאסור עליהם מצוות ייבום לגמרי, וחייבים לחלוץ..."
קבלת תקנות אינה נעשית בהיסח הדעת או כדבר שבשגרה. לשם תיקון תקנות נדרשים כמה תנאים מוקדמים:

א. שינוי גדול במצב האומה, באורח החיים ובמסגרת החברתית בו נתון עם ישראל, או קהילה יהודית מסוימת.
ב. סמכות תורנית מוכרת ומקובלת על הציבור בכללותו, לרבות גדולי תורה שבדור, או על הקהילה הנידונה.

ג. לחץ ציבורי רב הדוחק לפתרון בעיה מעיקה.

הצורך הדחוף בהתקנת תקנות היה ברור לכל:

"התהליך המואץ של שיבת ציון לארץ ישראל בעקבות אישור המנדט שהוענק לבריטניה על ידי חבר העמים... ויותר מכך, חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל בעקבות מלחמת השחרור וקיבוץ הגלויות מכל ירדן העולם שזרם לישראל, הביאו לשינויים כבירים בסדרי החיים של המוני עם ישראל והוליד בעיות דחופות שקראו ולחצו לפתרונם ההלכתי המיידי. המגוון הרב והמפתיע של עליית ההמונים, מפגש של קהילות שבמשך דורות רבים לא היה מגע וקשר רוחני ביניהם ושוני המנהגות וההליכות שבניהם, הביא לידי אפשרות, צורך והכרח ללימוד של קהילה אחת מהשניה, של יישור, תיאום ואף מיזוג בהלכה ובאורח החיים למנוע התרחקות, פילוג והתפלגות - לא תתגודדו אגודות אגודות"

אין חולק על כך, כי התקנה שלפנינו היתה צורך השעה. אולם לשון התקנה, 'שכך נוהגים רוב קהילות ישראל', אינה פשוטה כלל וכלל. כפי שאמרנו, פסק ר' יוסף קארו, על - פי המסורת הספרדית, שמצוות ייבום קודמת למצוות חליצה. ברור שקהילות המזרח אשר נקטו להלכה כדעת ה'שולחן ערוך', קיבלו עמדה זו ואף נהגו לייבם באופן מעשי. במקרים בהם נראה היה לבית - הדין שהייבום עלול לפגוע באשה (פער גילים גדול, למשל), הורו גם בתי - הדין הספרדיים לחלוץ ולא לייבם. אך אם ביקשו בני הזוג לקיים ייבום, ניתנה להם האפשרות.

יוצא אם כן, שהתקנה הזו עיצבה מדיניות הלכתית על - פי הפסיקה האשכנזית. אולם תקנה זו התקבלה בהסכמה שקטה. שנה לאחר קביעת התקנה בא לבית - הדין בפתח - תקוה אחד מעולי תימן וביקש שיאשרו לו לייבם את אלמנת אחיו. בבית הדין ישב דיין צעיר מאד, בשם עובדיה יוסף. בספרו

שׁוֹׁׁת יביע אומר' הוא פורש את כל הסוגיה, ומראה שרוב הפוסקים העדיפו ייבום על פני חליצה, ואומר: "ומעתה הדבר ברור ש"התקנה" שהסכימו לה חכמי ונשיאי הרבנות הראשית לישראל, אין לה כל

תוקף לדידן הספרדים ועדות המזרח שקיבלנו הוראות הפוסקים ומרן השו"ע דמצוות יבום קודמת".
בהמשך דבריו תוקף הרב עובדיה באופן ישיר את הרב עוזיאל. הוא מזכיר ויכוח שהתקיים לגבי השחיטה בבתי המטבחים בארץ ישראל. כידוע, ישנה מחלוקת בין אשכנזים לספרדים בהלכות טרפות.
וכך מתאר הרב עובדיה את הפרשה:

"הציע הראש"ל הגרב"צ עוזיאל ז"ל, מתוך רוב אהבתו לאחדות האומה והסרת מחיצות ההבדלים שבין העדות, לוותר על השחיטה הספרדית, ולאחד את השחיטות בירושלים והסכים שגם הספרדים יקבלו עליהם מנהגי האשכנזים. ברם, הגרצ"פ פראנק ז"ל התנגד לכך בתוקף ואמר: 'אף אם רבנים יסכימו לביטול השחיטה אקום אני ואארגן שחיטה ספרדית בירושלים' לפי שלדעתנו על כל עדה להמשיך לנהוג במסורת אבותיה ובמנהגים המקובלים מדורי דורות."
ומסיים הרב עובדיה יוסף, ואומר:

"וכנראה גם כאן בענין ההסכמה של איסור ייבום לספרדים, נמשך הגרב"צ עוזיאל לשיתנו, מאהבתו לאחדות האומה, וגדולה אהבה שמקלקלת את השורה. ובאמת שחלילה לבטל פסקי רבותינו מרי דאתרא גדולי רבני ספרד בשביל "הדמיון" לאחדות האומה וה' הטוב יכפר בעד".

"2. הגם לכבוש את המלכה עימי בבית ?!"

בארץ ישראל יש להורות כר' יוסף קארו. זהו משפט המתמצת רבות מתשובותיו של הרב עובדיה יוסף
בשאלת השילוב שבין העדות בארץ. אמנם הוא אינו מורה בדרך כלל לאשכנזים לנטוש את מסורת אבותם. עיקר מפעלו מוקדש להחזיר את בני ובנות עדות המזרח למסורת אבותם. התמונה המצטיירת ממקומות שונים בכתביו היא שהמפגש שבין העדות בארץ יצר, באופן טבעי, השפעה הדדית. במקומות שונים עומד הרב יוסף על המשמר ומתריע, שאין לשנות מהפסיקה הספרדית בארץ ישראל מכיוון שבארץ נחשב ר' יוסף קארו, ל"מרא דאתרא" (רב המקום) ולכן יש להקפיד על פסיקותיו בכל ארץ ישראל. מאמץ גדול השקיע הרב יוסף בניסיון לזקק את ההלכה הספרדית מלבושים שונים שנוספו עליה במאות השנים האחרונות. לפי תפיסתו, עד לימי ר' יוסף קארו נשמרה ההלכה הספרדית "נקייה".

רק לאחר גירוש ספרד וערבוב האוכלוסין הספרדים עם האשכנזים התעמעמה ההלכה הספרדית וספגה לתוכה אלמנטים אחרים. פוסקים מרכזיים ביותר מבני עדות המזרח הושפעו, לדעת הרב יוסף, ממפגש תרבותי זה, והורו הלכות שאינן תואמות את גישת ה"שולחן ערוך". כך, למשל, הוא מותח פעמים רבות ביקורת על הרב עוזיאל, כפי שכבר ראינו ועל הרב יוסף חיים מבגדד, בעל החיבור ההלכתי החשוב ביותר במאה שלנו לעדות המזרח: "בן איש חי". קצרה היריעה מלהרחיב בעניין זה, ולעת עתה אביא רק דוגמה אחת המאפיינת מאבק זה.

ישנה מחלוקת קדומה מאד בין קהילות האשכנזים לקהילות הספרדים בעניין ברכת נשים על מצוות עשה שהזמן גרמן. כבר מדין המשנה נקבע הכלל:

"כל מצוות עשה שהזמן גרמה - האנשים חייבים והנשים פטורות".

ומבארת התוספתא: "איזו היא מצוות עשה שהזמן גרמה - כגון סוכה לולב ותפילין".
רבינו תם (מאה י"ב בצרפת), חידש דין, שאם נשים רוצות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמה, הרשות בידן אף לברך על כך ואין זה נחשב "ברכה לבטלה". זהו חידוש גדול, שהרי לשון הברכה היא: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו" - והרי על פי ההלכה הנשים אינן מצוות. אלא שבאשכנז התקבלו דברי רבינו תם ונשים אשכנזיות הורגלו לברך על נטילת לולב, על ישיבה בסוכה וכדו'.

ר' יוסף קארו קבע שנשים לא תברכנה על מצוות עשה שהזמן גרמן. ר' משה איסרליש מקרקוב, המביא על השולחן ערוך את ההלכה האשכנזית כתב על דברי ר' יוסף קארו:

"והמנהג שהנשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן ועל כן גם כאן (בתקיעת שופר)

תברכנה לעצמן"

במאה הי"ח פסק הרב חיים יוסף דוד אזולאי, כמו ר' יוסף קארו, שאין לנשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן. הוא אף ערער על מנהג הנשים שנהגו לברך על לולב. אולם בספר התשובות שלו מספר החיד"א:

"מעט שראיתי מה שהשיבו מן השמים לרבינו יעקב ממרויש, נהגתי לומר לנשים שיברכו על הלולב, וכמנהג קדום שהיו נוהגות הנשים בעיר הקודש ירושלים ת"ו. והגם שמרן ז"ל פסק שלא יברכו, נראה ודאי שאילו מרן ז"ל שלטו עיניו הקדושות בתשובת ר"י ממרויש, דמשמיא יהיבי כח לנשים לברך, ודאי כך היה פוסק ומנהיג, ובכי הא לא שייך 'לא בשמים היא', כיוון שיש הרבה גדולים בפוסקים דסבירא ליה שיברכו, אהני לן לפסוק כמותן דאית לן סייעתא דשמיא".

שינוי זה שחל בעמדת הרב החיד"א, בתוספת המנהג שכבר נהגו נשות ירושלים, לברך על חלק ממצוות עשה שהזמן גרמן, גרם לעיצוב עמדת פוסקים ספרדים בניגוד לעמדת ר' יוסף קארו. כך, למשל, הורה הפוסק המובהק של יהדות בבל, ה"בן איש חי" - ר' יוסף חיים.

בשנת תשי"ד פרסם הרב עובדיה יוסף את הכרך הראשון של חיבורו ההלכתי הגדול: "יביע אומר". בכרך זה הוא מקדיש ארבע תשובות רצופות המהוות מעין קונטרס (בן ארבעים עמודות), הבוחן את הסוגיה הזאת, כשברקע מתוארות נשים ספרדיות שהחלו לברך על מצוות עשה כמו שכנותיהן האשכנזיות. לאחר תיאור העמדות השונות הוא כותב:

"אולם לדידן שקיבלנו עלינו הוראות מר"ן, ככל אשר יאמר כי הוא זה, יש למנוע גם כן הנשים מלברך על הלולב ושאר מצוות עשה שהזמן גרמן..."

ויוסף (=ר' יוסף קארו) הוא השליט מרן הקדוש שקבלנו הוראותיו, פסקיה בסכינא חריפא בשולחנה הטהור שאין לברך, ודאי שאין לעשות כן נגד הוראתו... והנה ידוע מה שכתבו האחרונים ז"ל שכל ספרדי שעושה כדעת רמ"א נגד הוראת מרן צריך כפרה וכמו שכתב החיד"א ...

ומכיוון שדורות הראשונים דידן נהגו שלא לברך מצווה להחזיר עטרה ליושנה, שבודאי אין כח לקצת נשים שנהגו לברך לבטל דברי חכמים ולעשות מנהגים כרצונן ומי שיכול לבטל מנהגן יזכה לברכה שבירך הגאון רבינו יונה נבון בספר נחפה בכסף: 'שכל המחזיק לבטל מנהג זה תבוא עליו ברכה'. כתגובה לעמדתו הנחרצת של הרב עובדיה יוסף כתב אחד מגדולי פוסקי האשכנזים בירושלים, הרב אליעזר וולדנברג, תשובה בעד ברכת הנשים על מצוות עשה שהזמן גרמן. וכך הוא כותב בפתיחה לתשובתו:

"לשאלת רבים אם יש לחוש למה שלאחרונה קמו קצת מהחכמים ובני תורה לחזור קדמה לערער באופן כללי על מנהג הנשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן, ולדרוש ולהורות על כך ברבים ולא עוד אלא שמטיפים להניא את הנשים אשר עד עתה מחזיקים בתורת אמם לברך, שמהיום והלאה יחדלו מזה ולא יברכו לא על לולב ולא על שופר, ויחדלו מלברך על ברכות ק"ש והלל ומלהתפלל תפילת מוספים וכיוצא בזה. הריני משיב כדלקמן.

אחרי שהוא מציג את העמדות השונות (ומביא גם פוסקים ספרדים שקיבלו את המנהג האשכנזי) מסיים הרב וולדנברג ואומר:

מכל האמור תורה יוצאת שמנהג נשים בזה לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן ברצון חכמים הוא גם בקרב עדות אחינו הספרדים, וביחוד על לולב. ואין בשום אופן לבטל מנהגם וגם אין כל מקום להוכיחן אפילו ברכות על כך כי אם להיפך, יש לחזק בידיהם מנהגם בזה וכפי שקיבלו מתורת אימם ולתת להם ברצון לברך ולעודדן על כך...

ואשריהן בנות ישראל כשירות שמחזרין אחר המצוות לקבל עליהן ומברכות לה' על כך כפי מה שהרשום". הרב עובדיה יוסף מיהר להניף ידו שנית בסוגיה ובחלק החמישי של ספרו "יביע אומר" הוא מצטט את דברי הרב וולדנברג ומוסיף:

"וכמובן שכל תשובתו באה כנגד מה שהעליתי בספרי בדברים המצודקים באורך וברוחב בטוב טעם ודעת וכבר הראתי אותם לגאוני דורנו והעלו בהסכמה עימי לפום דינא..."

ומכל מקום אנו לא באנו למידה זו למחות בנשים אשכנזיות שלא תברכנה על לולב, אלא כל מגמתינו להשתיק קצת נשים שנהגו מעצמן לברך, היפך פסק מרן ואף שעכשיו נתפשט המנהג ביתר שאת לברך ע"פ דברי החיד"א, יש להחזיר עטרה ליושנה כהרמב"ם ומרן שקיבלנו הוראותיהם ... ואם כן מדוע לא מצא חן בעיניו מה שדורשים ברבים להחזיר עטרה ליושנה אטו משוא פנים יש בדבר ? ואיך תבואנה נשים הללו לברך ברכות לבטלה היפך פסקי הרמב"ם ומרן שקיבלנו דבריהם כהלכה למשה מסיני. והגם לכבוש את המלכה עימי בבית ?

הבאתי ציטוטים אלו לתת לקורא את הרגשת השליחות שנושא על עצמו הרב עובדיה יוסף בהחזרת עטרת מסורת הפסיקה הספרדית ליושנה. המשפט האחרון שציטטתי מבטא במלוא החרפות את הרגשתו ביחס למסורת שצריכה להיות דומיננטית בארץ ישראל. ארץ ישראל היא ביתם של הרבנים בני עדות המזרח. הוא מוכן לקבל שחיים פה אשכנזים בעלי מסורת שונה שהובאה מאירופה. אך בל יהינו לשנות ממסורתם של היהודים הספרדים. "3 הקראים - קרעים שאינם מתאחים?" (היתר נישואים לקראי עם בת ישראל) בני עדת הקראים הגיעו ארצה בראשית שנות החמישים, בשנות העלייה הגדולה. עדה קטנה זו עלתה רובה ככולה ממצרים, והתיישבה בכמה מרכזים, כמו רמלה, מושב מצליח ורנן. הם ראו עצמם כציונים המשתלבים עם שאר אזרחי המדינה. אמנם על - פי דתם הם היו מנועים להינשא עם יהודים ושמרו על היבדלות עדתית. השאלות התחילו להתעורר כשבחור קראי הכיר בחורה יהודית ונעתר לבקשתה להירשם לנישואין בבית - דין רבני כדת משה וישראל.

הפתגם הידוע ביחס לקראים אומר: 'הקראים אינם מתאחים לעולם'. אמרה זו שאולה מדיני אבלות שבגד אותו קרעו לקיום מצוות אבילות על אב ואם - אין לאחותו (לתקנו) לעולם. אמרה זו מבטאת את עמדת ההלכה כפי שמופיעה בפסקי הרמ"א :

"הקראים אסור להתחתן במ וכולם הם ספק ממזרים ואין מקבלים אותם אם רוצים לחזור".

בבדיקת שורשי הקרע הזה אנו מגלים שתי מגמות שונות בין חכמי ישראל: הדעה האחת, כפי שהיא מובעת על ידי הרמ"א, מבוססת על תשובה של אחד מראשוני בעלי התוספות בצרפת, רבינו שמשון בן אברהם משאנץ:

"על כן הקראים אנו מחרימים לרמאים לרדות ולנדות ולהחרים על אותם המשיאין להם בנותם שעוברים על לא יבוא ממזר בקהל ה' ועל לפני עור לא תתן מכשול. כי נשותיהן מקודשות להן מן התורה... והואיל מקודשות מן התורה או בכסף או בביאה כשמגרשים נשותיהן שלא כדת ומשנים ממטבע שטבעו חכמים בגיטין ונישאות לאחרים בחיי הבעלים נמצאו הבנים ממזרים מאשת איש". לפי שיטה זו, כל קראית לאחר נישואיה הראשונים אינה יכולה להנשא בשנית אלא בגט רבני, ומכיוון שהן אינן משתמשות בגיטין "תיקניים", הרי שבניהם הנולדים להן מנישואיהן השניים הם ממזרים. מכיוון שבמשך דורות רבים נהגו כך, הרי שכיום כל אחד מן הקראים הוא "ספק ממזר" וגם ספק אסור לבוא בקהל ישראל.

מ' קורניאלדי תיאר את השתלשלות ההלכה בעניין זה, לאחור ולפנים. נראה ממחקרו, שאכן עד הר"ש משאנץ לא היה פוסק שהגדיר כך את הקראים. ישנן הוכחות חותכות שהרבניים לא נמנעו מלהתחתן עם הקראים. הטובות שבהוכחות הן שטרי - כתובה מן המאות האחת - עשרה והשתים - עשרה, בהם מתועדים נישואים "מעורבים" בין קראים לרבניים.

הרמב"ם מביע עמדה אחרת ביחס לקראים, מזו שראינו אצל הר"ש משנץ:

"כל זמן שהם ינהגו עמנו בתמימות ויסירו מהם עקשות פה ולזות שפתיים מלדבר תועה על חכמי הרבנים שבדור וכל שכן כשישמרו לשונם מלהתלוצץ ומלהלעיג בדברי רבותינו ע"ה... בזאת יכון לנו לכבדם וללכת לשאול בשלומם אפילו בבתייהם ולמול את בניהם ואפילו בשבת ולקבור מתייהם ולנחם אבליהם.. דדילמא נפיק מינייהו זרעא מעלייא והדרי בתשובה"

ברור מתשובה זו שאין הרמב"ם מזכיר כלל חשש ממזרות ונותן להם פתח לחזור ולהתאחות עם היהודים הרבניים. ואכן ידועה עדותו של התייר הגדול אשתורי הפרחי על כך שבשנת 1313 התייחד קהל גדול מן הקראים ומי שטיפל בהחזרתם היה נכדו של הרמב"ם הנגיד ר' אברהם.

אמנם גישתו של הר"ש משאנץ התפשטה גם בין חכמי המזרח, אך עדיין עמדו גדולים מבין חכמי הספרדים (בעיקר רבני מצרים, ובראשם הרדב"ז) שחלקו והתירו נישואין עם קראים. הם לא יכלו

להתעלם מחששו של רבינו שמשון הנ"ל, שכל קראי הוא ספק ממזר. והשתמשו בכל מיני נמוקים כדי להסיר חשש ממזרות זה. אחת התשובות החשובות לעניין היא מראש רבני מצרים במאה הט"ז, ר' דוד בן זמרא (הרדב"ז):

"שאלת ממני אודיעך דעתי באחד מבעלי מקרא שקיבל עליו דברי חברות להיות כאחד הרבניים ולשמור כל מצוות דרבנן ולהזהר ממה שאסרו. אם מותר להשיאו אשה או אם יש בהם חשש פסול לבוא בקהל או לאו. תשובה. כבר נשאלתי על זה פעמים אחרות והעלתי שהם מותרים לבא בקהל אם יהיו כמונו. והטעם שכל הקדושין שלהם הם בעדים פסולים מן התורה ואין כאן קדושין כלל והבא על אחת מנשותיהם אינו כבא על אשת איש. הלכך אף על פי שאין גיטן גט - אין כאן חשש ממזרות שהרי אין אישות שלהם אישות... וכן היה מעשה בסוף מחזור רס"ז שחזרו קהל גדול מהקראיין לדת האמת במצרים על ידי הנגיד רבינו אברהם החסיד וקרוב הוא שהיה בנו של הרם במז"ל (=הרמב"ם) ועוד היום משפחות ההם ידועות במצרים מהם כהנים וישראלים מיוחסים ולא היה אדם פוצה פה עליהם אלא אדרבה נתחתנו בהם גדולי קהילות מצרים הרבניים.

"פולמוס גדול בעניין זה התעורר בין רבני ארץ - ישראל בשנת 1905 רבה של טבריה, הרב יצחק אבולעפיה, התיר נישואי יהודי יוצא מרוקו עם קראית, בתנאי שהקראית תקבל על עצמה את ההלכה הרבנית. נישואין אלו עוררו ביקורת חריפה, ובראש החולקים עמד אחד מגדולי חכמי הספרדים, הרב שלמה אליעזר אלפנדרי, רבה של צפת. בעקבות מחלוקת זו חזר בו הרב אבולעפיה מן ההיתר.

לעומת זאת, נהגו במצרים להשיא זוגות מעורבים. עם קום המדינה ועליית עדת הקראים לארץ התעוררה שאלת היתר החיתון בכל חריפותה. הרב עוזיאל נשאל על - ידי מחלקת העלייה של הסוכנות, מהי המדיניות ההלכתית לגבי עלייתם של הקראים. בתשובתו הוא הורה להתיר את עלייתם בתור בני מקרא אך אסר נישואין עימם, על פי פסק הרמ"א ועל פי הנוהג הרווח בארץ - ישראל.

אמנם בצורה של דיעבד התיר הרב עוזיאל להכיר בנישואין כאלה. במקום אחר הוא קבע כי לאחר שנעשו הקידושין יש לקיימם, ואין לקראי הזה אפילו חשש ממזרות. בדרכו של הרב עוזיאל הלך גם הרב טולידאנו, רבה של ת"א בשנות החמישים. אין הוא מכריע להתיר, אך במאמר שפירסם הוא כותב:

"בסיכום לדעתי שאין להשאיר הלכה זו רופפת ועל מועצת הרבנות הראשית לעיין בדבר **היטב** ולהחליט בהתחשב עם החידוש שבהקמת מדינת ישראל, לפי המקורות המוסמכים" לעומת עמדת הרבנים הספרדים היתה עמדת הרבנים האשכנזים חדה ובהירה לאיסור. כדוגמה אצטט מתשובת הרב וולדנברג, משנת תשט"ו, בה תוקף את הרב טולידאנו על שהראה במאמרו צדדים להיתר:

"ולפי שלדעתי הפריזו הרב הכותב הנכבד במאמרו הנ"ל על המידה..ויש בו בכדי ליצור רושם מטעה כאילו אין כאן כביכול אלא ענין של לפני משורת הדין וללמוד מתוך כך כי אפשר לשוב ולהתיר הדבר בנקל לפי צורך השעה ומצב הדור מבלי לחוש לעצם גדר האיסור אשר גדרו רבותינו..

לכן בראותי הזלזול הגדול הזה אמרתי אל ליבי לא עת שחוק. ונטלתי על עצמי לפרסם המאמר אשר מתוכו ישתקף לעין כל חומרת הבעיה..וכל פתרון חיובי נושא בחובו אחריות לנסיון סתירת גדר - חיץ מחומה נשגבה ובצורה אשר הקימוה וגדרוה גאוני וגדולי הדורות זה מאות בשנים ונשמר בקפדנות רבה עד היום, מלבד אי אלו בקיעים שנראה בגדר אי פה ואי שם אשר נסתמו במהרה עד כי נשכחו ולא נודע כי בא אל קרבנה"

מגמה זו היתה לעמדה הרשמית של הרבנות הראשית ובתחילת שנות השישים גם הועלתה על הכתב בהחלטת מועצת הרבנות הראשית:

"כל קשר של חיתון עם הקראים, הללו דינם שונה לחלוטין ומפורש בשולחן ערוך אבן העזר סימן ד'.

כנגד עמדה זו יצא אותו דיין צעיר מפתח תקוה, שבינתיים טיפס ועלה במעלות הרבנות, היה לרבה של ת"א ואח"כ לראשון לציון - הרב עובדיה יוסף. במכתב שפורסם בספרו של קוריאנאלדי, מספר הרב יוסף על גישתו לסוגיה זו. המכתב נושא את התאריך אלול תשל"ג ומיועד לרב ח. ד. הלוי שהחליף את הרב יוסף ברבנות ת"א:

"הנידון: היתר נשואין לקראים עם רבניים.

באתי בשורותיי אלו להודיע למעכ"ת כי עוד בהיותי במצרים בשנת התש"ח, בא אלי מעשה וישבתי על מדוכה זו, ואחרי עיון בדברי רבותינו הפוסקים ראשונים ואחרונים באתי לכלל מסקנה שיש מקום להתירם לבא בקהל ה' וערכתי פסק דין מנומק להתירם הלא הוא כמוס עמדי בכת"י..

והנה רבני מצרים דור אחר דור עשו מעשה רב להתירם לבא בקהל ה'... ולכן גם בהיותי משרת פה בקדש ת"א יפו בהתחשבי עם שעת הדחק עשיתי מעשה כמה פעמים להתירם ונתתי הוראה למחלקת הנשואין לסדר להם חו"ק כדמו"י... ולכן הנני מבקש מכת"ר שיתן הוראה למחלקת הנשואין בת"א להמשיך בהסדר הנ"ל"

"4. אנן דלא כייפינן, על משמרת אעמודה"

בתשובות רבות רומז הרב עובדיה יוסף לעימות עם הרבנות האשכנזית בארץ ישראל. במקום אחד מצאתי שהוא אומר את הדברים בצורה המפורשת ביותר.

בימים שבין י"ז בתמוז לתשעה באב נהגו קהילות האשכנזים מנהגי אבלות שונים, ובין השאר נהגו להימנע מקיום חתונות במשך כל שלשת השבועות. עדות המזרח נהגו את מנהגי האבלות האלה רק מראש חדש אב ולא קודם. בתל - אביב נקבע נוהג מחייב על - ידי המועצה הדתית, שאין לקיים חופה וקידושין בכל שלשת השבועות - כמנהג האשכנזי. כשנכנס הרב יוסף לתפקידו כרבה של העיר, בשנת תשכ"ט, ביטל נוהג זה והורה לכל רושמי הנשואין בתחומו להרשות לערוך נישואין לספרדים ועדות המזרח כל חודש תמוז. בתשובה ארוכה מנמק הרב יוסף את הוראתו. בסיום תשובתו הוא כותב:

"ושמעתי שיש טוענים על דברי שמאחר שהרבנים הראשיים לת"א שקדמוני הניחו המנהג להחמיר אין לשנות המנהג ולאו מילתא היא. שמקום הניחו לי להתגדר בו. ומכל שכן שידוע שהרבנים הראשיים הספרדים שקדמוני הוו מיכף כייף לעמיתיהם הרבנים הראשיים האשכנזים.

הרב עוזיאל ז"ל הוה כייף לרב קוק זצ"ל וכן הרב טולידנו ז"ל בהיותו רב ראשי לת"א לא היה יכול להרים ראש כלפי עמיתו יבדלח"ט הרב אונטרמן שליט"א ולחלוק עליו בהלכה. והם היו ממונים ושולטים על הרבנים רושמי הנשואין והנהיגו הכל כמנהג בני אשכנז ולמען השלום שתקו, שרים עצרו מיליון וכף ישימו לפיהם. והדברים מפורסמים בבירור גמור.

אבל אנן דלא כייפינן תלי"ת, על משמרת אעמודה להחזיר עטרה ליושנה להורות כדעת מרן שקיבלנו הוראותיו... ושומע לנו ישכון לבטח."

כמו דוגמאות אלו ניתן להציג רבות נוספות. הרגשת הקיפוח שמבטא הרב יוסף אינה פרי דמיון בלבד. הרגשה זו לא הסתכמה אצלו בבקורת פסיבית אלא הוא פעל מראשית דרכו, כפי שראינו, כשמול עיניו עומדת המטרה "להחזיר עטרה ליושנה". כנגד עמדתו של הרב ע' יוסף עומדת דמותו של הרב עוזיאל שראה עניין איחוד המנהגים כמהלך הכרחי בבניית העם, אך כפי שראינו הוא זה שהסכים לשלם את מחיר הוויתור על מנהגי אבותיו למען אותה אחדות.

הרמב"ם בפרק רביעי של ההקדמה למסכת אבות משרטט את הדרך בה ניתן לתקן מידה קיצונית. הדרך המובחרת היא דרך המיצוע או שביל הזהב אבל כשלוקים בהפרזה לקצה האחד יש לברוח לקצה השני וממנו ניתן להגיע אט אט לאמצע. דומה שהרב יוסף הצליח במפעלו בצורה קוטבית ביותר ועתה אנו זקוקים למנהיגות רוחנית שתדע לנווט את עולם ההלכה למיזוג אמיתי ומאחד שבין מזרח למערב.